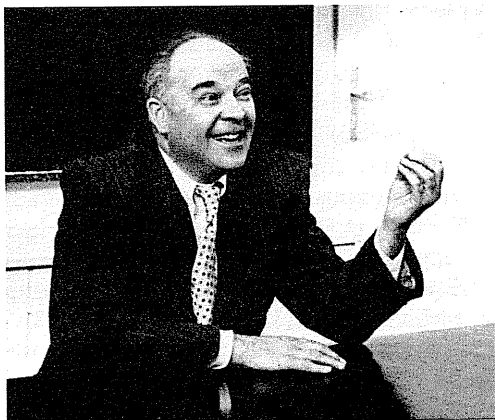

Tragedie jednoho lidského osudu (Kdo byl profesor MUDr. Jiří Štefl)

JAN ŠMARDA

Osobnosti, které svou prací významně přispívaly k utváření vědních i výukových oborů, osobnosti, kterých jsme si jako svých vysokoškolských učitelů vážili a na které jsme byli hrdí, se zpravidla při vhodných příležitostech oficiálně připomínají. (Naopak se příliš nepřipomínají jubilea těch jedinců, kteří marně usilovali o to, aby se uctívanými stali.) Jen mimořádně si osud zahraje tak, že nad ži-

votem a dílem univerzitního učitele, jenž velkou osobností byl, se uzavře hladina mlčenlivého zapomnění. Takovou osobností byl prof. MUDr. Jiří Štefl, od jehož narození uplynulo 7. 10. 2004 sto let. A tu už je opravdu záhodno, aby někdo důrazně připomněl, že to byl mimořádný člověk – s mimořádně zlým osudem.

Jiří Štefl se narodil 7. října 1904 ve Všeštech (okres Říčany u Prahy) jako syn železničního úředníka. Navštěvoval postupně tři gymnázia – jak klasické, tak reálná – a maturoval (s vyznamenáním) roku 1922 ve Slaném. Na Lékařské fakultě Karlovy univerzity pak promoval 17. 12. 1927. Jako medik pracoval od roku 1925 ve funkci demonstrátora na Fyziologickém ústavu prof. Mareše. Tam také napsal své první dvě vědecké práce. Druhá z nich byla odměněna měsíčním stipendiem České akademie věd ke studijnímu pobytu v tehdejší československé přímořské biologické stanici ve francouzském Villefranche sur Mer. Také tam vznikla publikovaná vědecká práce z oboru fyziologie. (První Šteflovy práce byly věnovány účinkům kyseliny mléčné, tkáňovému moku a lymfě.) V rámci pobytu ve Villefranche Štefl navštívil i několik nemocnic a výzkumných ústavů v blízké severní Itálii.

Již půl roku před svou lékařskou promocí (8. 7. 1927) byl ustanoven asistentem u prof. Petříka na Fyziologickém ústavu Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Po dvou letech pak odtud přešel na Farmakologický ústav téže fakulty k prof. Boučkovi. Současně se začal věnovat

i lékařské, zejména interní praxi. Roku 1929 měl v rámci trimestrálního stipendia možnost poznat významné ústavy a kliniky v Paříži. Začal se zabývat studiem lipidických látek, zejména steroidních hormonů nadledvin. Habilitoval se z farmakologie (disertační práci z této problematiky, z níž vytěžil i dva samostatné spisky) roku 1930, bezplatným mimořádným profesorem byl pak jmenován v dubnu roku 1937. Věnoval se i hodnocení námelových preparátů (vedl do terapeutické praxe ergotamin), studoval změny nervové tkáně účinkem střídavého elektrického proudu, pokoušel se o protilátky proti steroidům. Roku 1938 obdržel Rockefellerovo stipendium, jež mu umožnilo rok vědecky pracovat v Rockefeller Institute for Medical Research (Department of International Health Division) v New Yorku. Zde se zabýval viry žluté zimnice a chřipky. Protože se chtěl vrátit domů, odmítl lákavou nabídku převzít – jako expert – lékařskou ordinaci na svahu Kilimandžára.

Roku 1939 se vrátil – již do Protektorátu Čechy a Morava. Krátce nato byl prof. Bouček nacisty zatčen, vypukla 2. světová válka a české vysoké školy byly zavřeny. Farmakologický ústav však zůstal zčásti otevřen, alespoň pro omezenou vědeckou práci. Štefl tak pokračoval ve výzkumu virů, propracovával svou teorii účinku kardiotonik (je autorem objevu přesunu iontů vápníku z vnitřního prostředí organismu do srdečního svalu) a řadu dalších výzkumných problémů mu přinesla lékařská praxe. Soustavně se také věnoval jako posudkový a revizní lékař práci v nemocenských pojišťovnách; posléze v nich dosáhl významných funkcí. Samozřejmě se stal i odborným poradcem několika farmaceutických podniků. – Aktivně se podílel na protinacistickém odboji; podporoval rodiny popravených a zatčených, dodával léky bojovníkům Slovenského národního povstání.

Když po válce prof. Bouček, který věznění přežil, přešel do Hradce Králové, byl Jiří Štefl 19. 7. 1945 jmenován řádným profesorem farmakologie (se zpětnou platností od 28. 10. 1940) a převzal po něm vedení Farmakologického ústavu. Pro svoje studenty měl okamžitě připravenou moderní učebnici Farmakoterapie praktického lékaře – již ve 3. vydání (vydal Melantrich, Praha); napsal ji totiž už roku 1941, kdy bylo univerzitní studium v naší zemi nedostupné. Celkem se tato stěžejní a proslulá kniha dočkala ve zmíněném nakladatelství do roku 1949 čtyř vydání a pak se stala i základem vysokoškolského skriptu, jež vyšlo ve Státním pedagogickém nakladatelství v Praze do roku 1957 rovněž ve čtyřech vydáních. A vedle toho Jiří Štefl napsal – na stejné moderní úrovni a se stejným espretem – skriptum Farmakologie pro lékárníky (SPN, Praha 1956 a 1957).

Prof. Štefl přednášel medikům farmakologii i klinickou farmakologii a po založení farmaceutických fakult – o něž se velkou měrou sám zasadil – ve stejném rozsahu (5 hodin týdně) i farmakodynamiku farmaceutům.

Jeho výzkum na Lékařské fakultě v Brně v plné šíři charakterizují znaky jeho osobnosti: byl nesmírně bystrý, vzdělaný, dovedl velmi rychle absorbovat nejnovější světové trendy výzkumného zájmu, zaujímat k nim vlastní, fundovaná stanoviska a okamžitě navrhovat metodicky jednoduché, fyziologicky založené cesty k řešení jejich problémů. Pro nové myšlenky se dovedl nadchnout až příliš rychle, a tak se často nedostával k tomu, aby započaté věci také „dotahoval“ do náležitých výsledků. Bylo by však nespravedlivé odbýt tento znak jeho vědecké práce povrchností, nesoustavností či nedostatkem vytrvalosti. Chtěl prostě realizovat příliš mnoho svých myšlenek – a neměl k tomu podmínky. Konkrétně ve svém vrcholném období uveřejnil desítky původních vědeckých prací doma i v zahraničí (do roku 1955 to bylo 73 publikací) s tematikou zhoubných nádorů (zjistil např., že přirozená odolnost zvířat vůči rakovině souvisí se značným zvětšením jejich pižmové žlázy) a se svou celoživotní tematikou účinků kardiotonik (v této souvislosti si všiml účinku steroidního vitamínu D na krevní tep) – vedle už zmíněných témat, jež mu přinášela terapeutická praxe. K těmto tématům patřila aplikace taninu při léčení popálenin kůže. (Jeho práce v nemocničných pojišťovnách pokračovala až do roku 1950. Ještě ve druhé polovině 50. let však byl závodním lékařem Masarykovy univerzity – a v práci závodního lékaře pak pokračoval po svém vyloučení z Masarykovy univerzity, o čemž ještě bude řeč.)

Štefl byl zastáncem léčby tzv. kompozitními léčivými, jejichž skladbu předpisoval svými recepty „magistraliter“ individuálně, a vedl k tomu i své studenty. (Protože si byl dobře vědom, jak nesnadné je pro ně pamatovat si účinné dávky léčiv, zveršoval jim jejich maximální dávky svými charakteristickými bujnými formulacemi.) Trval na tomto individualizovaném terapeutickém postupu i v době, kdy farmaceutický průmysl již chrлил v různých podobách a pod různými jmény mnoho galenických specialit pro různé diagnózy. Jak už řečeno, Štefl působil jako odborný poradce farmaceutických podniků a byl i spoluvlastníkem firmy Remedia Moravica, jež vyráběla mimo jiné jeho specialitu Atronal – směs atropinových alkaloidů rulíku zlomocného (*Atropa belladonna*) a Luminalu, pro pacienty s ledvinovými nebo žlučovými kameny.

Na tomto místě je nutno zdůraznit jeho nezapomenutelný význam v široké popularizaci lékařských poznatků a objevů (základních i nejnovějších), jež mu splývala se zdravotnickou činností osvětovou. Byl jedním ze zakladatelů slavné brněnské tradice a jednou z vůdčích redakčních osobností časopisu *Věda a život* (založen v roce 1936). Sám roku 1955 píše: „Spolupracoval jsem s denním tiskem, tj. s Lidovými novinami, a s Československým rozhlasem ... Uveřejnil jsem několik set populárně-vědeckých článků v různých časopisech. Proslovil jsem několik set přednášek populárně-vědeckých. Proslovil jsem kromě toho několik set přednášek v rozhlase.“ A poslouchal ho – s ohromným zájmem – celý národ, protože

jeho rady a poučení potřeboval a protože on k němu uměl mluvit. Stejnou popularitu si rázem získaly i knihy – sborníky, v nichž přednášky a úvahy tohoto typu uveřejnil: *O nemocech* (1944), *Lékař hovoří se ženami* (8 vydání 1944–1948), *Lékař hovoří s muži* (5 vydání 1946–1948), *Lékařovy odštěpky* (s obálkou Eduarda Miléna, 1947 a 1948) a *Lékař hovoří s dětmi* (s ilustracemi Ondřeje Sekory, 1958, slovensky 1960). Udělal pro šíření zdravotnické osvěty neskutečně mnoho. Roku 1958 vydal knížku lékařských povídek *Medicínské historky*.

Byl Bohem nadaným přednášečem. Na Lékařské fakultě byla posluchařna při jeho přednáškách napěchována k prasknutí; jeho přednášky navštěvovali totiž i studenti z nižších ročníků a vodili na ně své přátele. Šteflovy přednášky byly nejen maximálně zasvěcené, informativní a přitom srozumitelné, ale navíc i sršely vtípem. Gejzírem duchaplných a bezprostředních bonmotů byla i naše rigorózní zkouška. Prof. Štefl byl nesmírně pohotový extrovert a životní optimista, který dovedl optimismus kolem sebe šířit – tak, jak to má dobrý lékař umět. Hovořil (i přednášel) několika jazyky.

Filozofii života, stárnutí a smrti věnoval knihu *Život a smrt* (1941 a 1945). Významný je jeho autorský podíl na výpravné knize *Jak se rodí lék* s ilustracemi Václava Fialy (1944). Jeho vysoký intelekt s vytříbeným smyslem pro logiku, již zmíněná duchaplnost, formulační pohotovost, nespoutaná invence a znalost lidí i prostředí ho přivedly k psaní detektivních románů, jimiž svou logiku cvičil. Napsal jich pět: *Případ profesora Rocha* (1944), *Vražda ze zdvořilosti* (v grafické úpravě Ed. Miléna, 1945 a 1946, reedice v brněnském Bloku 1995, polsky 1960), *Vrah duší* (s obálkou Ed. Miléna, 1947, reedice v Praze 1998, polsky 1959), filmová povídka *Vražedný polibek* (1948) a *Egyptský mor* (1949).

Jiří Štefl byl – pro své nadšení pro moderní biologické a lékařské vědy, pro své velmi bohaté, nadprůměrné a široké vědomosti, upřímnost svých názorů, politickou orientaci jednoznačně doprava, spojenou s netajeným odmítáním komunistických paradigmat, pro svou zásadní schopnost bezprostřední vtípné argumentace z očí do očí a současně pro svou širokou oblibu mezi studenty i v masách lidí – pro komunistický režim nepřijatelným „enfant terrible“.

Bezprostředně po „Vítězném únoru“ 1948 byl sice – za Čs. stranu národně socialistickou – povolán jako místopředseda do Krajského akčního výboru Národní fronty, ale brzy po následující nezastřené monopolizaci moci Ústředním výborem KSČ se kolem jeho hlavy začaly stahovat mraky. Tak např. v roce 1953 děkanát Lékařské fakulty – bez jakékoliv argumentace – odmítl jeho žádost o souhlas, aby v laboratoři jeho ústavu směl svůj výzkum (šlo o biologickou kontrolu líhnutí kuřat) provádět doc. Jaroslav Kříženecký (rovněž politicky bytostně pronásledovaný, který se po vyloučení z Vysoké školy zemědělské a lesnické uchytil jako vědecký pracovník Výzkumného ústavu pro mléko a vejce ministerstva průmyslu

výživy) se svým žákem ing. Vítězslavem Orlem (pozdějším přednostou Mendeliana).

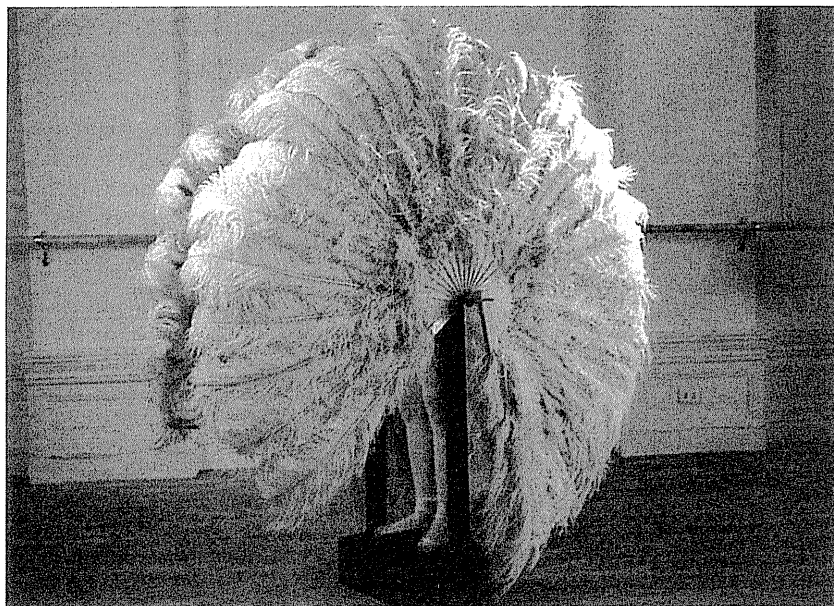
Ve vlastním životopise z 2. 8. 1955 Jiří Štefl píše: „Práci v nemocenských pojišťovnách jsem opustil v roce 1950, když tu pro mne nebylo dalšího upotřebení, dostal jsem výpověď, a také moje popularizační činnost se stala omezenou zásahy zvenčí. V roce 1952 stal jsem se na výzvu veřejných činitelů závodním lékařem KNV v Brně, odkud jsem dostal výpověď loňského roku, když opět vyšlo nařízení, že zaměstnanci školství nemohou býti současně zaměstnanci zdravotnictví... Knižní publikování je mi v poslední době znemožněno... V rukopise mám za poslední léta připraveno k tisku 5 knižních publikací vědeckých nebo populárně-vědeckých a 4 beletristické, čili 9 knižních prací celkem o 2.450 stránkách, které jsem postupně nabídl k uveřejnění a které uveřejněny nebyly; vedle toho pak několik původních vědeckých prací stejného osudu...“

A přece se Lékařská fakulta ještě jednou, v létě 1955, formálně vzchopila k podpoře svého proskribovaného profesora. Dne 26. 5. 1955 její vědecká rada velkou většinou odhlasovala návrh na udělení vědecké hodnosti doktora lékařských věd prof. Štefloví bez obhajoby vědecké práce (jež by arci byla pro něj maličkovitá); a tento svůj návrh 29. 8. téhož roku postoupila ministerstvu školství a kultury. Tím ovšem celá tato akce bez efektu skončila. Nebylo přece možno přiznat vysokou vědeckou hodnotu tak vyhraněnému a tak známému představiteli „třídně“ nenáviděné buržoazie. Lze se oprávněně domnívat, že děkanovi fakulty byl tento závěr znám předem a že se Šteflem byla sehrána špinavá hra. K profesionálním problémům přibyla Štefloví i bolest rodinná: jeho syn Jiří, posluchač Lékařské fakulty, byl psychicky alterován; 22. 5. 1957 byl odsouzen za trestný čin podvracení republiky + za přestupek zákona o zbraních k trestu odnětí svobody a ke ztrátě čestných práv občanských v trvání 3 roků. Nicméně ještě v letech 1956 a 1957 vyšla nová vydání jeho skript pro studující lékařství i farmacie, Československý spisovatel v Praze mu roku 1958 vydal už zmíněnou knížku lékařských povídek Medicínské historky a Státní nakladatelství dětské knihy v Praze rovněž zmíněnou zdravotnickou osvětovou knížku Lékař hovoří s dětmi. Ještě 13. 1. 1959 byl Štefl jmenován občanským soudním znalcem Lidového civilního soudu v Brně.

V té době nám však už před očima scházel; z tváře mu zmizel typický stálý úsměv, z očí se vytratily charakteristické ohníčky, sklíčená tvář nabyla šedavého odstínu, vysoká postava se nachýlila. Stranická nenávisť byla neúprosná. Nebylo snadné ho zlomit, ale odolat nemohl. V dubnu 1959 pro něho vedení fakulty intenzivně vyjednávalo místo ve zdravotnictví, aby mohl být z resortu školství a kultury odstraněn. Již 31. 5. 1958 mu totiž rektor univerzity oficiálně odebral veškerá práva a povinnosti učitele a současně vedení ústavu. Zbylo mu právo vědecky pracovat, arci ne na dlouho: 30. 6. 1959 byl jeho pracovní poměr na Lékařské fakultě ukončen. Od 1. 8. 1959 byl převeden do zdravotnictví jako závodní lékař brněn-

ských Restaurací a jídelen. Za pouhé dva roky nato, 15. prosince 1961, prof. Jiří Štefl ve svých 57 letech zemřel na náhlou příhodu mozkovou.

Jeho atraktivní osobnost vždy přitahovala studenty lékařství k vědecké aktivitě a studenty farmacie i k přípravě diplomových prací na jeho ústavě. Mnoho jich na něho dodnes s vděčností vzpomíná. Vychoval i prof. MUDr. Hedviku Zemánkovou-Kuncovou tak, že mohla založit Farmakologický ústav na nové Lékařské fakultě Palackého univerzity v Olomouci, vychoval i jejího pokračovatele a nástupce prof. MUDr. Jiřího Lenfelda; ten pak v Olomouci zastával i funkce děkana fakulty a prorektora univerzity. K Šteflovým odchovancům patřil též prof. MUDr. Josef Sajner, kterému bylo svěřeno vedení Farmakologického ústavu po něm – ovšem jen na čtyři roky (po nichž byl přeložen na stranicky lépe fundovaný Ústav organizace zdravotnictví). Šteflovými žáky byli i olomoucký fyziolog doc. MUDr. Aleš Kučera, MUDr. František Hradil (ředitel vědeckého oddělení nár. podniku Synthesia Semtín), záhy zesnulý doc. MUDr. Arnošt Texl, klinický farmakolog MUDr. Lubor Vacek a mnozí další. Ovšem žádný z nich se už nemohl na Farmakologický ústav vrátit ani po listopadu 1989. Tradice byla přerušena. A rychle ubývá také jeho bývalých studentů, kteří ho měli rádi ... Hladina mlčení se uzavírá.

Rebecca Horn, Die sanfte Gefangene, 1978